

ORTA ASYA TURK CUMHURİYETLERİ YERALTI KAYNAKLARI POTANSİYELİNE YAKLAŞIM

AN APPROACH TO THE POTENTIAL OF UNDERGROUND RESOURCES IN CENTRAL ASIA TURKIC REPUBLICS

Halim DEMİRKAN »

ÖZET

SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan ve BDT'nu oluşturan ülkeler içinde OATC olarak adlandırılan ülkelerin yeniden yapılanmalarında yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesinin önemi büyüktür. Bu ülkeler, Kazakistan; altın, bor, petrol, Özbekistan; altın, fosfat, Kırgızistan; civa, antimon, Türkmenistan; doffal gaz, stronsiyum, petrol, Azerbaycan; mermer, kursun-çinko, doffal gaz, petrol, Tacikistan; antimon, kursun-çinko, mermer gibi önemli kaynaklara sahiptirler.

ABSTRACT

It has a great importance to evaluate the underground resources of the Central Asia Turkic Republics that are established after the resolution of USSR and form a part of the community of Independed Nations. These countries, like Kazakhstan has gold, borates minerals, petroleum; Uzbekistan has gold, phosphate; Kirgizia has mercury, antimony; Turkmenistan has natural gases, strontium, petroleum; Azerbaijan has marble, lead-zinc, natural gases, petroleum; Tajikistan has antimony, lead-zinc, and marble as the very important resources.

Maden Mühendisi, TURKU AZ Mühendislik Bilgisayar ve Ticaret A.Ş. Genel Müdür

1. GİRİŞ

SSCB'de ekonominin çıkmaza girmesi, rejimin ve ülkenin iflasın esimine gelmesi, 1985'lerdeki "açıklık (glasnost)" ve "yeniden yapılanma (prestroyka)" politikalarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ekonomik yapıda gerçekleştirilmek istenen değişikliklerin; süreye ihtiyaç gösterdiğinin ortaya çıkması, siyasi yapıda da yeni gelişmeleri doğurmuştur.

Sovyetler Birliği'ndeki çözülme belirtileri, Gorbaçov'la başlamış» 19 Ağustos 1991'deki başarısız darbe girişimiyle hızlanmıştır. Aynı ay içinde bakımsızlığını ilan eden cumhuriyet sayısı sekiz olmuştur.

Türk Cumhuriyetlerinden ise 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'+, 31 Ağustos'ta Özbekistan ve Kırgızistan, Eylül'de Tacikistan, 27 Ekim'de Türkmenistan izlemiştir. En büyük Türki Cumhuriyet olan Kazakistan'ın bağımsızlık tarihi ise 16 Aralık 1991 olmuştur.

Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın 8 Aralık'ta oluşturduğu BDT, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın katılımıyla son şeklini almıştır. Bunun sonucunda 31 Aralık 1991 itibarıyla SSCB feshedilmiştir.(1)

Bu çalışmada Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin yeraltı kaynakları potansiyeline ait genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Genel olarak "Türki Cumhuriyetler" olarak adlandırılan Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri arasında etnik yapı bakımından farklılıklar görülmektedir. Bunlardan Tacikistan'da nüfusun çoğunluğu, ana dili farsça olan pers kökenli (% 68) halktan oluşur. Bu ülke içindeki Türk nüfusu % 26 (Özbek, Kırgız ve Tatar)'dır. Ancak dinin islam olması ve ülkedeki laik kuşakların İran yerine Türkiye'ye daha sıcak bakmaları yanında ülkenin coğrafik konumu da (Batı Türkistan içindedir) Tacikistan'ın Türki Cumhuriyetleri arasında sayılmasına neden olmuştur.

Differ Cumhuriyetlerde ise Türk nüfus, toplam nüfusun büyük bölümünü oluşturur. Bu oranlar; % 82 Azeri nüfus ile Azerbaycan'da ve % 72 Türkmen nüfusu ile Türkmenistan'da en büyüktür. Kazakistan'da toplam nüfusun % 41'i Kazak, % 38'i Rüstür. Bu ülkede % 5.8'lik Alman ve % 8.4'lük Ukraynalı ile toplam nüfusun içindeki Türk nüfusu (Kazak+Tatar+Özbek) * 45'lerde kalmaktadır. (2,3,4)

Ülkelerin ekonomik yapısına baktığımızda ise; G.S.M. Hasılanın en fazla olduau ülke olarak Kazakistan'+ görürüz (26.9 milyar ruble). Özbekistan 25 milyar ruble ile ikinci sırada yer alır. Tarımsal üretimin toplam üretim içindeki payı ise Kazakistan'da % 22, Özbekistan'da % 31'dir.(5)

Tarımsal üretimde ise farklı kombinasyonlar görülmektedir. BDT içindeki payları, hububatta; Kazakistan % 22, pamukta; Özbekistan % 61,1, üzümde Azerbaycan % 23, yünde; Kazakistan % 22,8 ile basta gelmektedir. 1986-1989 ortalamalarına göre eski SSCB pamuk üretiminin % 100'ü bu altı cumhuriyette yapılmıştır. Kazakistan ve Kırgızistan'daki yün üretimi ise BDT toplamının % 30'dan fazlasını teşkil eder.(6)

1989 verilerine göre ülkelerin ithalat ve ihracatları ise yüksek oranda BDT içinde olmuştur.

Ekonominin belkemiği olan sanayi alanımda Rus işçilerinin onda biri

oranında Türk işçileri çalışmaktadır. Çalışan Türk nüfusu daha çok tarımda istihdam edilmiştir.

2. BİRBİRİNE BAĞIMLILIK

Cumhuriyetlerin ekonomileri SSCB döneminde büyük ölçüde birbirine ve Rusya'ya bağımlı olacak şekilde yapılandırılmıştır. Hiç bir sanayi sektörü, kendi bulunduğu cumhuriyette hammaddeden başlayarak nihai ürüne kadar gide-memektedir. Bir ülkede üretilen hammadde, diğer ülkede ara mamul haline gelmekte, nihai ürün ise çoğunlukla Ukrayna veya Rusya'da elde edilmektedir. Bu yapı içinde özellikle büyüyen bütçe açıkları ve yükselen üretim maliyetleri ile cumhuriyetlerin kısa vadede iç taleplerini karşılayacak yeterli üretim kapasitelerine ulaşmaları mümkün görülmemektedir. Ayrıca, cumhuriyetlerin ürettikleri malların kalitesi dünya ile rekabet edebilir özelliklerde olmadığından bunların dünya pazarlarına sürülmesinde güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin çoğunda bu karmaşık entegrasyon sonucunda enerji, hammaddeler, kimya ürünleri ve makine ithalatının yapılamaması durumunda şiddetli ekonomik problemler ortaya çıkacaktır. Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki karmaşık ekonomik ilişkiler kesilirse ekonomik ve sosyal şartların düzelmesini beklemek hayal olacaktır. Cumhuriyetler arası ekonomik basların AT ülkeleri arası ekonomik baslardan çok daha güçlü olduğu da bir gerçektir. Dışarıdan ithalatın Sovyet milli gelirine oranı da küçüktür. Baltık Cumhuriyetleri, Rusya ve Ukrayna'nın ittifak olmaksızın bağımsızlıklarına sahip olmaları mümkünken, Türki Cumhuriyetlerin kısa dönemde en azından Rusya ile bazı baslar kurmaksızın ekonomilerini ayakta tutmaları oldukça güç olacaktır.(7,8)

örnek olarak Tacikistan'da bulunan alüminyum kompleksi verilebilir. Hammadesi Irkutsk ve Urallar'dan getirilen Regar Alüminyum Tesisi SSCB'nin darılmasına kadar çalışmıştır. Aynı şey altın üretimi için de geçerlidir. Özbekistan'ın altını ve bakırını, Almalık ilinde zenginleştirilmesine rağmen, Kazakistan'ın ÇimKent'in de rafine edilmektedir.

Diğer cumhuriyetlerden Özbekistan, Türkmenistan. Tacikistan ve Kırgızistan yeterli hammaddede potansiyeline sahip olmalarına rağmen, bunları işleyecek sanayiler kurulmamış, bu ülkelerin ekonomileri doğrudan doğruya tarıma yönlendirilmiştir.

3. OATC YERALTI KAYNAKLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ :

Bağımsız Devletler Topluluğu'nun enerji ve maden zenginliklerinin çoğunluğu, Rusya Federasyonu'nun sınırları içerisinde olmasına rağmen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de sahip oldukları tarımsal zenginlikler yanında bu bakımdan da yüksek potansiyele sahiptir (Çizelge 1. Eski SSCB'de görünür maden rezervlerinin dağılımı).(8)

Rusya, SSCB'nin petrol üretiminin % 90'ına, altın, elmas, platin ve baz metal üretimlerinin en önemli bölümüne sahip olan en zengin bağımsız devlettir. Rusya'yı en zengin diğer iki cumhuriyet olan Ukrayna ve Kazakistan takip eder. Eski SSCB'nin manganez üretiminin % 90'+ Ukrayna ve Gürcistan'ın Nikopol ve Chiatura havzalarından; kömür üretiminin önemli bir bölü-

ÇİZELGE.1- ESKİ S.S.C.B.'DE GÖRÜNÜR MADEM RESERVLERİNİN DAĞILIMI

[MADENİN ADI	RUSYA	KAZAKİSTAN	UKRAYNA	ÖZBEKİSTAN	TACİKİSTAN	KIRGIZİSTAN	AZERBEYCAN	DİĞER
ALÜMİNYUM	52.5	47.5	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK
APATİT	37.0	3.0	10.0	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK
ANTİMÜAN	23.0	5.0	YOK	YOK	52.3	14.4	YOK	5.3
KROM	61.4	38.6	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK
BAKIR	52.5	32.2	YOK	7.4	YOK	YOK	4.5	3.4
DEMİR	36.2	1.8	10.2	1.5	YOK	YOK	YOK	0.3
KÜRSÜN	23.9	57.6	0.6	7.3	8.3	YOK	1.6	0.7
MANGANEZ	70.8	21.2	6.7	YOK	YOK	YOK	YOK	1.3
CİVA	50.6	YOK	4.8	6.0	YOK	38.6	YOK	YOK
MOLİBDEN	63.3	27.1	YOK	YOK	2.9	YOK	YOK	1.7
NİKEL	92.7	5.0	0.9	YOK	1.4	YOK	YOK	YOK
FOSFAT	26.4	33.2	2.0	24.0	YOK	YOK	YOK	14.4
KALAY	84.9	4.6	YOK	1.4	3.2	3.0	YOK	2.9
TUNGSTEN	61.0	30.0	YOK	4.0	2.0	3.0	YOK	YOK
TİTANYUM	82.0	2.0	16.0	YOK	YOK	YOK	YOK	YOK
ÇİNKO	37.2	49.0	0.7	6.0	4.8	YOK	1.2	1.1

mü ise Ukrayna ve Kazakistan'ın geniş sedimanter havzaları olan Donetz ve Kuznetz havzalarından üretilmekteydi. Ermenistan 1990 yılı Sovyet molibden üretiminin % 90'mı, Kazakistan ise tek başına SSCB bakır üretiminin yarısını safladı. Bugün Kazakistan Sovyet petrol endüstrisinin en önemli merkezidir. Özbekistan'ın su ana kadar gizli olan altın üretimi, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Rusya Federasyonu'nun ardından ikinci sırayı alır. Bu cumhuriyet eski SSCB'nin değerli metal üretiminin üçte birini karşılamıştır. (8,9)

Aşağıda OATC'nin yeraltı kaynaklarına kısaca değinilmektedir (Çizelgeler.2,3,4,5 Seçilen yıllar için SSCB altın, tüvenan kömür üretimi, işletme üretimleri, Sovyet kömür üretiminin cumhuriyetlere dağılımı). (8,9)

3.1. Kazakistan

Kazakistan; Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Özbekistan gibi maden ve enerji kaynakları zengindir. Bu cumhuriyet genel üretimin % 6'sı ile SSCB'nin üçüncü en fazla altın üreten cumhuriyeti idi. Orta Asya'nın en çok endüstrileşmiş cumhuriyeti olan Kazakistan, 1990 yılı SSCB manganez üretiminin % 5'ine karşılık gelen 0.45 Milyon ton manganez üretmiştir, üretimin yeni Zhayrem madeninin üretime geçmesi ile on yıl içerisinde artması beklenmektedir.

Kazakistan eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında aynı zamanda önemli bir petrol, kömür ve çelik üreticisidir. Eski SSCB üretimi içerisinde bunların sırasıyla % 4.4, % 18.7 ve % 4.2'sini karşılamıştır. Kazakistan 1990 yılında 25 Milyon tondan daha çok petrol üreterek bu konuda Rusya Federasyonu'ndan sonra SSCB içerisinde ikinci sırayı almıştır.

Dünya çapında üretici durumunda olduğu krom, bakır, kurşun, çinko metaleri ile ilgili işbirliği potansiyeli mevcut görülmektedir. Diğer önemli

ÇİZELGE.2- SEÇİLEN YILLAR İÇİN KÖMÜR ÜRETİMİ

KÖMÜR ÇEŞİDİ	I	1980 (M.TON)	1985 (M.TON)	1990	
				(M.TON)	%
TAŞ KÖMÜRÜ	J	553.0	569.3	551.2	43.95
ENERJİ ÜRETİM KÖMÜRÜ		289.7	301.1	295.1	23.53
KOKLAŞTIRILABİLİR KÖMÜR	I	190.2	169.9	191.0	15.23
LİNYİT	1	163.4	157.1	151.8	12.1
ANTRASİT	1	73.1	71.3	65.0	5.18
SSCB TOPLAMI	j	1269.4	1295.7	1254.1	100.0

ÇİZELGE.3- SEÇİLEN YILLAR

İŞLETME ÇEŞİDİNE GÖRE ÜRETİMLER

İŞLETME ÇEŞİDİ	!	1980 (M.TON)	1985 (M.TON)	1990	
				(M.TON)	%
YERALTI İŞLETMESİ	:	445.5	421.8	383.8	54.6
AÇIK İŞLETME	f	270.9	304.6	319.3	45.4

ÇİZELGE.4-SEÇİLEN YILLAR İÇİN SOVYET KÖMÜR ÜRETİMİNİN
CUMHURİYETLERE DAĞILIMI
(TÜVENAN,MİLYON TON)

[CUMHURİYETLER	1980 (M.TON)	1985 (M.TON)	1990	
			(M.TON)	%
RUSYA FEDERASYONU	391.4	395.2	395.0	56.2
UKRAYNA	197.1	189.0	165	23.5
KAZAKİSTAN	115.4	130.8	131.3	18.7
ÖZBEKİSTAN	5.7	5.0	6.0	0.9
KIRGIZİSTAN	4	4.0	4.0	0.6
GÜRCİSTAN	1.9	1.7	1.0	0.07
TACİKİSTAN	1.0	1.0	0.7	0.03
JSSCB TOPLAMI	716.4	726.4	703.0	100.0

yeraltı kaynakları ise alüminyum (Krasnooktyabr, Turgay), asbest (Dzhetygara), barit (Karagly), Berilyum (Ulbinsky), Bizmut, krom (Danskoj), fosfat (Karatou), titanyum (üst-Komenogorsk), kömür (Ekiboztuz), bakır (Balkas, Irti), petrol (Mangıslak), altın (Kokehetav, Aksu, Akshal, Auzeav, Maykain, Zholybet) sayılabilir.

Kazakistan bor rezervleri bakımından dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye'nin bor pazarındaki etkinliğini devam ettirmesi ve pazarlaması konularında işbirliği imkanları muhakkak yaratılmalıdır. (8.9,10,11)

3.2. Özbekistan

Özbekistan, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ve aynı tarihte altın rezervleri üzerinde mülkiyet hakkını ilan etti. SSCB'nin altın üretiminin dörtte biri, % 80'i Nevai Çölü'ndeki yataklardan olmak üzere Özbekistan tarafından karşılanmaktaydı. Özbek yetkililer günümüzde on altın işletmesinin modernizasyonu ve üretimin artırılması için aktif bir şekilde yabancı yatırımcı aramaktadır. Özbekistan, kullanılan eski teknoloji (extraction) nedeniyle yıllık altın üretiminin en az % 10'unu atıklarla kaybetmektedir.

Yetkililer altın endüstrisini, ülkenin gelirlerini arttıran bir araç ve aynı zamanda Rusya ve Batıyla ekonomik ilişkilerinin itici gücü olarak görmektedir. Bu nedenle de, Özbekistan'ın altınının yabancı müşterilere pazarlanabilmesini mümkün kılacak yeni bir ticari sistemin kurulmasına çalışılmaktadır.

Dünyanın en kaliteli altını bu ülkede (Muruntau, Zarafsan, Koçibulak, Altınkan) çıkartılmaktadır. Uranyum (Navoi Çölü), alüminyum (Vtoktsvetment), arsenik (Almalık), bakır (Almalık), grafit (Tazgazgan), kurşun-çinko (Almalık), florit (Toytepa), mermer (Muruntau), kaolin (Ineçka), tungsten ve fosfat (Kızılkum Çölü) üretimi de yapılmaktadır. (12,8)

CİZELGE.5-ALTIN ÜRETİMİ

CUMHURİYETLER	%	SMIKTAR.T011	s
RUSYA FEDERASYONU	66.7	153.41	1
ÖZBEKİSTAN	25.2	57.96	i
KAZAKİSTAN	5.3	12.19	1
TACİKİSTAN	1.1	2.53	
KIRGIZİSTAN	1.0	2.31	
ERMENİSTAN	0.5	1.15	J
GÜRCİSTAN	0.2	0.46	
TOPLAM	J	100.0	230.1

3.3. Azerbaycan

Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan'ın ardından eski Sovyetler Birliği'nin üçüncü en çok petrol üreten ülkesidir. Azerbaycan, 2. Dünya savaşının hemen öncesi ve sonrasında SSCB'nin önde gelen petrol üreticisi iken üretim (1940'da günde 445 000 varil) günde 200 000 varile kadar düşmüştür. Azer-

baycan etnik kargaşaya rağmen 1991 yılında Sovyet petrol ekipmanlarının tahminen % 60'ını üretmiştir.(13)

Azerbaycan'ın önemli yeraltı kaynakları arasında; boksit (Zaglik Bölgesinde cevher. Gence'de de alümina tesisleri, Sumgayıt ve Gence illerinde alüminyum kompleksi), brom iyod (Baku ve Karadağ'da, Nefçala tesislerinde), kurşun-çinko (Gümüslük, Akderinkaya yataklarında), demir cevheri (Daşkesen tesislerinde), doğal gaz (Apşeron Yarımadası, Kür nehri vadisinin iç bölgelerinde, Neftalan, Mirbeşir, Kazanbulak sahalarında vardır).(8)

Bu yeraltı kaynaklarından başka bakır, barit, kobalt, arsenik, mermer, kireçtaşı, siyenit ve kaya tuzunun varlığı da bilinmektedir.

3.4, Tacikistan

Tacikistan'da madencilik canlı bir sektör olmasına rağmen, bu ülkede kömür ve petrol işletmeciliği ise çok küçük bir öneme sahiptir, ancak enerji çalışmalarının uzun ve önemli bir geçmişi vardır. Kuzey Tacikistan'daki Neftabad petrol sahası ilk defa 1930'larda açılmıştır. Sahanın durumu 1960'larda Afganistan sınırındaki Vakhsh vadisinde asfalt olarak kullanılan viskoz ürünün üretildiği Kiçik-Bel sahasının bulunması ile daha da iyileşti. Günümüzde başkent Duşanbe'nin 190 km. kuzeydoğusunda Kartagen Dağları'nda Nazar Ailok'ta düşük küllü ve yüksek bitüm'lü kömür işletilmektedir.

Tacikistan'ın en önemli madenleri arasında altın (Darvaza plaserleri. Batı Zarafşan Tarar damar tipi yatağı), gümüş (Bolsoi Kanimantur), arsenik (Takeli bölgesi), kurşun-çinko (Altyn-Topkan, Kansay), flospar (Takob bölgesi), cıva (Dzhidzhilerutskiy kompleksi Karamazar dağları), bizmut (Chatkal dağları), gümüş, antimon (Dzhidzhilerutskiy kompleksi), tungsten (Chorukh-Dayran, Maykhura yatakları), uranyum (Toboshor bölgesi), yarı kıymetli taşlar (lapis-lazuli yakut, ametist, spinel, kuvars) başta gelmektedir. Ayrıca, dünyaca ünlü siyah, pembe ve beyaz mermer yatakları da mevcuttur. (12,8)

3.5. Türkmenistan

1940'larda Türkmenistan'da üçü Hazar Denizi'nde olmak üzere ondört petrol sahasında üretim yapılmaktaydı. Halen Türkmenistan'ın üretilebilir petrol yataklarının % 20'sinde üretim sürmektedir. 1990'larda yüz yeni kuyu üretime sokulmuş ancak üretim 1980'lerde 8 Milyon tonlardan 1990'larda 5.6 Milyon tona kadar düşmüştür.

Türkmenistan aynı zamanda Rusya'dan sonra ikinci sırada olan ve eski SSCB'nin görünür rezervlerinin % 6'sına karşılık gelen doğal gaz rezervlerine sahiptir. Bu ülke 1990 yılında SSCB'nin tabii gaz üretiminin % 12'sini karşılamıştır.(12)

Yakın zamanlarda Türkmenistan'ın doğu yarısında yapılan arama çalışmalarında iki stronsiyum yatağı bulunmuştur. Yeni bir jips üretim tesisi 1991'de Chardzhori bölgesinde Gaurdak'da kurulmuştur. Bu tesis, 200.000 ton/yıl kapasiteye sahiptir. Aynı yıl Türkmenistan yetkilileri yabancı şirketlerin de ilgilenecekleri umulan, herbiri 100 km² olan 900 sahanın maden haklarını yabancı yatırımcılara açmışlardır.

Türkmenistan'da önemli miktarda metalik cevherlerin çıkarıldığı yada iş-

lendigine dair bir veri bulunamamıştır. Bu ülkede diğer Türk cumhuriyetlerine nazaran madencilik geliştiği söylenememektedir. Ülkenin işletilebilen başlıca doğal kaynakları; doğalgaz (Dauletobat, Shaltyk), sodyum sülfat, krom (Karabogaz Lagunu), sülfür, kursun, galyum (Gaurdak Bölgesi), bentonit (Oglanly Bölgesi), brom iyod (Chelekon. Nebit Dağı) ve petroldür.

Eski SSCB'nin en büyük sodyum sülfat üreticisi olmasına rağmen bu rezervler tükenmiş ve sodyum sülfat tesislerinin faaliyetleri durdurulmuştur.

3.6. Kırgızistan

Kırgızistan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun en önemli antimon (Kodamzay) ve cıva (Kaydakan) rezervlerine sahip ülkesidir 1990 yılında SSCB'nin cıva üretiminin % 55'ini, antimon üretiminin % 10'unu bu cumhuriyet karşılamıştır. Diğer önemli yeraltı kaynakları arasında, altın (Sary-Dzhazkiy, Işık Kulkaya, Toguz Torouskiy Bölgesi), bakır (Aidarkan Bölgesi), kursunçinko (Pelimeteli Bölgesi), nadir toprak elementleri, jips, tuz, arsenik ve doğalgaz (Mayli-Say) sayılabilir.(8)

Kırgızistan'ın kömür ve petrol üretimi enerji ihtiyacının yarısından fazlasını karşılamaktadır. Kömür üretimi 4 milyon ton (1990), petrol üretimi ise ihmal edilebilir bir düzeyde idi. Kırgızistan'ın kömür üretiminin 2000-2010 yıllarında iç talebin % 65-80'ini karşılaması beklenmektedir.(12)

4. YABANCI YATIRIMLAR

Son yıllarda, Sovyet madencilik endüstrisi tam kapasitenin altında çalışmış, çağdışı üretim teknikleriyle zor şartlar içerisinde bulunmuş, yetersiz sermaye ve çağın gerisinde kalmış yönetim teknikleri ile yönetilmiştir. Bu endüstrinin problemleri; temel malzeme sıkıntısı, nakliyattaki zorluklar, iş ihtilafları ve verimsiz merkezi planlamadan kaynaklanmıştır.(1)

Bu yapı içinde kalmış olan Türk Cumhuriyetleri, yıllar boyunca kapalı kaldıkları yabancı yatırımları çekmeye çalışmaktadırlar. Enerji ve maden sektörlerini geliştirmeyi arzulamakta, bu nedenle idari ve ekonomik yapıyı geliştirmek için ülke dışı danışmanlık hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır.

1987-1991 yılları arasında eski Sovyet hükümetinin madencilik yatırımına uygun ortam sağlamak için harcadığı pek çok çabaya rağmen milletler arası madencilik şirketleri buna cevap vermekte çok yavaş davranmışlardır. 1990 yılında Sovyet Maliye Bakanlığı'nda kayıtlı 3000 ortak projeden yüzden daha azı enerji ve madencilik alanlarındaydı ve bunların çoğu küçük boyutlu idi (Çizelge 6. Eski SSCB'de yabancı yatırıma açılan maden yataklarına örnekler). (8)

Yeni kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki belirsiz ekonomik, politik ve sosyal şartların sonucu olarak halen batılı şirketler bu cumhuriyetlerdeki yatırımlara uzun vadeli yaklaşımlar göstermemektedirler. Mevcut güçlüklerin çözümü için belli bir süreye ihtiyaç duymakla beraber Devletler Topluluğu muazzam tabii kaynaklara ve aynı zamanda iyi eğitilmiş nüfusa sahiptir. Bu durum bir ekonomik patlamanın hiç uzak olmadığını düşündürmektedir. Bununla birlikte cumhuriyetlerde yatırımların önündeki engeller varlıklarını sürdürmektedir. Bu engeller; halen bilgi yokluğu, yetersiz altyapı, karar alma mekanizmalarının belirsizliği, paranın konvertibl olmaması

veya döviz yokluğu olarak sıralanabilir. Cumhuriyetlerin çoSu yatırım ortamlarını iyileştirmek için çaba göstermektedirler, ancak süregelen ekonomik, politik ve sosyal problemler önümüzdeki yıllarda da bu çabalardan olumlu sonuç alınmasına engel olacaktır.

Bütün bu kaynaklarla batılı ülke şirketleri 1980'li yıllardan beri ilgilenmektedir. Bunlardan, petrol konusunda 20 yıllık bir anlaşma yapmış olan CHEVRON Şirketi (A.B.D.), 1980'de Kazakistan' daki 70 projeyi değerlendirmeye alan MINPROC (A.B.D.) sayılabilir.

A.I.O.C. yine Kazakistan'da krom konusunda ortaklık kurmuş. Birleşik Mühendisler Birliği (B.M.B./TÜRKİYE) termik santral kurulması karşılığında 82 milyon tonluk bir petrol yatağının işletme hakkını almıştır, ingiliz şirketlerinin ise yine Kazakistan'da bakır ile ilgili faaliyetleri olduğu bilinmektedir. Madencilik konusunda en fazla yabancı ortaklığın kurulduğu ülke, Özbekistan'dır. Dünyanın en büyük altın üreticisi NEWMONT Mining Corp., Muruntau bölgesinde altın üretimi için anlaşmaya varmıştır. PRA Gold Co. ve BRENNAN Resources Ltd. altın üretimi ve pazarlaması konularında yabancı ortaklık kurmuşlardır. Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan batılı madencilik şirketlerinin en az faaliyette olduğu ülkedir. Tacikistan'ın mermeri italyan firmalarının ilgisini çekmektedir. Kırgızistan'da B.M.B. (Türkiye) şirketi altın, bakır, kurşun-çinko ve antimon konularında yatırım yapmak üzere hazırlık yapmaktadır. DiSer kaynaklar yönünden öteki cumhuriyetlere nazaran fakir sayılan Türkmenistan'da doğal gaz üretimi ile bazı Türk firmalarının ilgilendiği bilinmektedir.(1-6,8,11)

Halen; Fransa, italya, Almanya, Finlandiya, Japonya başta olmak üzere pekçok ülke Türki Cumhuriyetleri doSal kaynaklarının işletilmesi konularında yatırım yapmak üzere çaba içinde olmalarına rağmen tüm bunlar kısa vadeli yatırımlara yönelik çalışmalardır.

5. TÜRKİYE- ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İŞBİRLİĞİ İMKANLARI :

Genel olarak Türki Cumhuriyetler adı verilen bu ülkeler Dünya ekonomilerine açılmak istemekte, ekonomik kaynaklarını değerlendirmede yabancı sermaye ve teknolojiye ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun için dil, din, kültür, ve tarih birlikteliğine sahip olmalarının yanı sıra, demokrasi ve pazar ekonomisinde tecrübe sahibi, laik ve batı ekonomileri ile olan entegrasyonunu önemli ölçüde tamamlamış olan Türkiye'yi bir aracı ve bir ölçüde de yol gösterici olarak görmektedirler. Türkiye bu ülkelerin dünya milletler ailesi ile bütünleşmelerinde önemli roller oynayabilecek özelliklere sahiptir. Pazar ekonomisinde kişi başına G.S.M. değerleri 1000 ile 1600 ruble arasında değişen bu ülkelerin ekonomilerini canlandırmak ve iyileştirmek için kullanacakları en önemli kaynak yeraltı zenginlikleri olacaktır.

Ancak, SSCB döneminde merkezi denetimin etkinliği doğal kaynaklar üzerinde de olmuş, bu nedenle cumhuriyetlerin kendi zenginliklerini tanıdıklarını ve bu potansiyellerini iyi değerlendirebildiklerini söylemek güçleşmiştir. Bunların sonucunda da bağımsızlık sonrasında doğal kaynakların değerlendirilmesinde dış ülkelere yardım beklemektedirler.

Bu güne kadar hammaddelerini Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya gibi daha gelişmiş teknolojiye sahip Slav Cumhuriyetleri'ne satmak zorunda kalan Türki

Cumhuriyetleri, dünyaya açılmada Türkiye'yi bir kapı olarak görmektedirler.

Bu ülkelerin Türkiye'den beklentileri, son iki yılda Türkiye ile bu ülkeler arasında yapılan 40'a yakın anlaşma ve protokolde bulunmaktadır (Çizelge 7. OATC ve Türkiye arasında yapılan anlaşmaların yerbilimleri ile ilgili maddeleri).(1) Bunlar içinde yeraltı kaynaklarının müştereken aranması, geliştirilmesi ve işletilmesi konularının affırlıffı göze çarpmaktadır. Burda tek istisna Tacikistan'dır. Daha önce de söylendiği gibi İran'ın çok etkin olduğu ülkedeki Türk nüfus, toplam nüfusun % 25'idir. Teokratik düzene uzak olan Türk unsurlar ile demokrasi ve laik düzen yanlıları Türkiye ile yakın ilişkiler kurulmasını isteseler de ilişkiler henüz olgunlaşmamıştır.

Türkiye batı ile bu ülkeler arasında sahipleneceği köprü işlevine dört elle sarılmalıdır. Bir çok şirket bu ülkelerdeki faaliyetlerinin merkezini Türkiye'de oluşturmaya başlamışlardır.

ÇİZELGE-?- ORTA ASSA TÜRK CUMHURİYETLERİ ELE TGRKİSE ARASIMDA TAPILAN ANLAŞMALARIN YERBİLİMLERİ İLE İLGİLİ MADDELERİ

ÜLKE ADI	TARİH	BİTİ	MADDE	AÇIKLAMA
TÜRKİYE AZERBEYCAN KAZAKİSTAN KIRGIZİSTAN ÖZBEKİSTAN TÜRKMENİSTAN	28.10.19	ANKARA ZİRVESİ	5.MADDE	SAKAYI, ENERJİ, İRAN HİZMETLERİ SEKTÖRÜ İLE YERALTI MADENLERİ PETROL VE DOĞAL GAZ ARAŞTIRMASI İŞLETİLMESİ VE MAKLİ İLE İLGİLİ ORTAK PROJELER VE İŞLEMLER GELİŞTİRİLMESİ
AZERBEYCAN	10.01.19	EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİNE DAİR ANLAŞMA	3.MADDE 9 FIKRASI	MADENCİLİK ALANINDA İŞBİRLİĞİ
KAZAKİSTAN	25.09.19	TİCARİ, EKONOMİK, BİLİMSEL VE TEKNİK İŞBİRLİĞİNE DAİR ANLAŞMA	11.MADDE	AKTİF TARTILAN ÇEVRE KORUMASI, JEMİİ KAYNAKLAR, ENERJİ KAYNAKLARI JEOLOJİ VE SİSMOLOJİ ALANLARINDA BİLİMSEL VE TEKNİK İŞBİRLİĞİ TEŞVİK EDİLMESİ KONUSUNDA ANLAŞMA
KIRGIZİSTAN	26.07.199	EKONOMİK VE TİCARİ İŞBİRLİĞİNE DAİR ANLAŞMA	5.MADDE 6 FIKRASI	NİĞEREL HAYVANSİZİMLERİN VE FENİNDİĞİ METALLERİN ÇIKARILMASI VE İŞLEMEK KAMUL HALE GETİRİLMESİ HAYVANSİZİMLER ALANINDA İŞBİRLİĞİ
ÖZBEKİSTAN	19.11.19	TİCARİ, EKONOMİK, BİLİMSEL VE TEKNİK İŞBİRLİĞİNE DAİR ANLAŞMA	22.MADDE 1 FIKRASI	ÖZBEKİSTAN'DA ÇEŞİTLİ MADENLERLE İLGİLİ SONDAJ, ÜRETİM VE İŞLETME OLANAKLARININ ARAŞTIRILMASI
TÜRKMENİSTAN	09.01.19	TİCARİ, EKONOMİK, BİLİMSEL VE TEKNİK İŞBİRLİĞİNE DAİR ANLAŞMA	5.MADDE	PETROL, KİMYA VE GAZ SAKAYINE AIT MADEN VE ENERJİ KAYNAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ KONUSUNDA ANLAŞMA

6. SONUÇ :

Kalkınmış bir Türkiye, gelecekte yılda 30-40 milyon ton petrol, 150-200 milyon ton kömür, 400-600 milyar kw-h elektrik enerjisi, 400 bin ton alüminyum. 150 bin ton bakır, 50-60 bin ton çinko, 18-20 milyon ton demir tüketmek zorunda kalacaktır. Ülkemizin hammadde kaynaklarına bakıldığında Türkiye'nin hammadde potansiyeli, yukarıda sayılan tüketimleri, görünür bir gelecek içerisinde karşılayamayacak durumdadır.

Türkiye ile dil. din, tarih ve soy birliğine sahip olan yeni Türki Cumhuriyetleri basta olmak üzere, diğer kardeş ülkelerin de kalkınmış olmaları, Türkiye'nin kalkınmış, güçlü, müreffeh ve istikrarlı bir ülke olabilmesi için yararlıdır. Türki Cumhuriyetlerin güçlü olması, Türkiye'ye de güç katacaktır.

Bu nedenle Türkiye bir yandan hammadde talebini uluslararası piyasada garanti altına almak ve diğer yandan da Türki Cumhuriyetlerin kalkınmasına yardımcı olmak için imkanları aramak zorundadır.

7. KAYNAKLAR:

- 1- Resmi Gazete 1985-1992, Çeşitli Gazete haberleri.
- 2- DEİK, Mayıs 1992; "Türkmenistan Raporu",Rapor»istanbul, s.82-101.
- 3- DEİK, Mayıs 1992; "Azerbeycan Raporu",Rapor,istanbul, s.102-112.
- 4- TOBB, Nisan 1992; "Kazakistan Raporu",Rapor,Ankara, s.1-9.
- 5- DEİK. Mayıs 1992; "Özbekistan Raporu",Rapor,istanbul, s.71-80.
- 6- The economist Intelligence Unit (E.I.U),1986;"Quarterly Economic Review of USSR", The Economist Publ. Ltd., Londra, No.1,2,3.
- 7- Türkiye Ekonomi Kurumu, Ocak 1992, "Rusya'da Son Ekonomik Gelişmeler", Panel Raporu, Ankara.
- 8- Dorian,J.P. ve Borisovich,V.T., 1992; " Energy and Minerals in the Former Soviet Republics", Resources Policy Sept., s.205-229.
- 9- Dorian,J.P.. Haziran 1991; "Mining in USSR", özel (EIU) Raporu, Londra, 97s.
- 10- Uludağ I., 1992; "Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi: Türkiye ile ilişkileri", TOBB Yayınları, istanbul, 539 s.
- 11- TURKUAZ AŞ, 1992;" Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Yeraltı Kaynakları Maden Envanteri Projesi", Proje, Yayınlanmamış.
- 12- Shabad.T., Aralık 1976; "Raw Materials Problem of the Soviet Aluminum Industry", Resources Policy Dec, s.222-234.
- 13- Balinge, P.R., 1985; "Raw Materials Problem of the Soviet Aluminum Industry", Resources Policy Sep., s.160-175.

